

ANDRZEJ DERDZIUK OFM^{Cap}

BANKI ZASTAWNE

Banki spełniające dzisiaj bardzo istotną rolę w gospodarce światowej stanowią sferę, która dla wielu wydaje się pozbawiona obecności etyki. Chęć zarabiania pieniędzy na pożyczaniu innym na wysoki procent może być rozumiana jako posługiwanie się lichwą potępiane przez Pismo święte Starego Testamentu i ostro piętnowane przez wieki w katolickiej teologii moralnej. Nie zawsze jednak było tak w historii instytucji bankowych. Jednym z etapów na drodze powstawania nowożytnych instytucji pożyczkowych są banki zastawne i banki zbożowe. Powstały one we Włoszech w drugiej połowie XV wieku i przeżywały rozkwit swej działalności w wieku XVI.

Mimo iż instytucje te nie przetrwały do czasów współczesnych, to jednak przyczyniły się do ukształtowania mentalności, w której konieczność udzielania pomocy bliźniemu stawała się źródłem ogromnej pomysłowości i prowadziła do rozwoju gospodarczego. Jednym z przejawów kontynuacji banków zastawnych były w Polsce w okresie przedwojennym Kasy Stefczyka oraz rozwijające się po 1993 roku Spółdzielcze Kasy Oszczędnościowo-Kredytowe, których celem było zapewnienie spółdzielcom możliwości korzystania z tańszych kredytów.

I. TERMINOLOGIA UŻYWANA W ODNIESIENIU DO BANKÓW ZASTAWNYCH

Banki zastawne nosiły łacińską nazwę *mons pietatis* lub też *mons frumentarius*. Inną spotykaną nazwą jest *mons bladorum*. Pierwotne znaczenie włoskiego terminu *monte di pietà* wskazuje na górę zmiłowania lub miłosierdzia

oraz górę współczucia. Istnieje też polskie określenie „banki pobożne”, które ilustruje charytatywny charakter prowadzonej działalności gospodarczej¹. *Monte frumentario* oznaczało bank zbożowy zajmujący się gromadzeniem i pożyczaniem zboża. W zależności od rodzaju produktów spożywczych, które były przedmiotem działalności bankowej nazywano je też *monti delle biade*, czyli banki paszowe, gromadzące różne produkty rolne będące karmą dla zwierząt².

Banki zastawne w zależności od przedmiotu dokonywanej wymiany nazywały się bankami pieniężnymi (*mons pietatis pecuniarius*) lub zbożowymi (*mons pietatis frumentarius*). Najczęściej jednak banki typu *monti di pietà* miały charakter instytucji gromadzącej i wymieniającej pieniądze i dlatego terminem właściwym na określenie banków zbożowych pozostawało pojęcie *monte frumentario*. W literaturze przedmiotu spotyka się zarówno autorów utożsamiających te instytucje, jak i kładących nacisk na ścisłe rozdzielanie pojęć.

Od obu tych terminów trzeba też odróżnić instytucję zwaną *Monte dell'abbondanza* oraz *annona* lub *Granado dell'abbondanza*, co można przetłumaczyć wzgórze obfitości, banki żywnościowe lub też spichlerze obfitości. Ta ostatnia instytucja miała inny cel i charakter działalności. Różny też był organ założycielski i podmiot działania. Zadaniem spichlerzy obfitości zakładanych przez władze miejskie było gromadzenie zboża i innych artykułów żywnościowych oraz rozdzielanie ich w czasie głodu i epidemii. Banki zastawne zaś miały na celu prowadzenie działalności gospodarczej wspierającej inicjatywę drobnych gospodarstw rolnych i rzemieślniczych³.

W języku polskim istnieje też pojęcie „lombard” oznaczające instytucję pożyczającą pieniądze pod zastaw pozostawionych przedmiotów. Jednak obecne rozumienie tego typu działalności niewiele ma wspólnego z bankami zastawnymi funkcjonującymi w przeszłości. Prowadzenie lombardu jest ukierunkowane na zysk właściciela instytucji wpływający z pobieranego wysokiego procentu. Natomiast w przypadku *monti di pietà* chodziło o pomoc biednym, a pobierany procent od pożyczki był minimalny.

¹ Por. L. I r i a r t e. *Historia franciszkanizmu*. Tł. S. Kafel, A. Zębik, K. Kuklińska. Kraków: Bracia Mniejsi Kapucyni 1998 s. 306.

² Por. H. H o l z a p f e l. *Die Anfänge der Montes Pietatis*. München 1903 passim.

³ Por. M. S e n s i. *Monti frumentarii*. W: *Dizionario degli Istituti di perfezione*. Red. G. Pelliccia, G. Rocca. T. 6. Roma: Edizioni Paoline 1980 kol. 115-116.

II. POWSTAWANIE BANKÓW ZASTAWNYCH

Banki zastawne były instytucjami ściśle kościelnymi, mającymi charakter religijny i charytatywny. Rodziły się z inicjatyw społecznych zmierzających do zapobieżenia negatywnym skutkom nieszczęść spowodowanych ubóstwem pewnych warstw społecznych. Innym motywem zakładania banków zastawnych było pragnienie przeciwdziałania skutkom klęsk żywiołowych w postaci suszy, powodzi lub też szalejącej zarazy. Instytucje te powstawały w księstwach włoskich położonych w środkowej i południowej części półwyspu. Szczególnym terenem powstawania banków pobożnych była Umbria, Marchia Ankońska oraz Abruzzo. Banki zbożowe powstawały w tych samych regionach, jednak były bardziej właściwe dla małych zagubionych wiosek położonych na terenach górskich⁴.

Inicjatywą poprzedzającą powstanie banków zastawnych było założenie w Ankonie w 1454 roku świeckiego banku, który otrzymał od papieża Mikołaja V pozwolenie na pobieranie pięciu procent od zysku na pokrycie kosztów funkcjonowania i opłacania pracowników. Był to istotny wyłom w dotychczasowej dyscyplinie kościelnej, gdyż do tego czasu w oficjalnych dokumentach kościelnych i podręcznikach teologii moralnej odrzucano pobieranie procentu od pożyczek jako lichwę potępianą przez Pismo święte. Jednocześnie była to konkretna odpowiedź na problemy wielu biedaków, którzy z powodu lichwiarskiego procentu, pobieranego przez Żydów, popadali w całkowitą ruinę i zależność od wierzycieli. W dokumentach dotyczących banków pobożnych spotyka się ostre wypowiedzi polemiczne skierowane przeciwko lichwiarskim praktykom żydowskim⁵.

Zakładanie banków pobożnych było zasługą franciszkanów, którzy w swoim przepowiadaniu społecznym nie ograniczali się do słów, ale ukazywali w czynach możliwości pomagania biednym. Pierwszy znany bank zastawny o charakterze *Monte di pietà* powstał w 1458 roku w Ascoli Piceno w Marchii Ankońskiej. Za jego założycieli uważa się św. Jakuba z Marchii, bł. Marka z Montegallo oraz bł. Dominika z Leonessy. W 1462 roku w Perugii powstał bank pobożny założony z inicjatywy franciszkanina obserwanta Michała Carcano z Mediolanu. Bank ten nazywany też bankiem ubogich posia-

⁴ Por. G. P a g a n i. *Monti di pietà*. W: *Dizionario degli Istituti di perfezione* kol. 119-120.

⁵ Por. G. F i a b i a n i. *Gli Ebrei e il Monte di pietà in Ascoli*. Rocca S. Casiano 1942 s. 34.

dał własne statuty, które stały się wzorem dla wielu banków powstających w Marchii Ankońskiej. Wielkie znaczenie banku powstałego w Perugii wynikało z jego położenia w mieście mającym tradycje kupieckie oraz opierało się na statutach, w których układaniu brali udział świeccy eksperci w zakresie prawa.

W zakładaniu banków zbożowych ogromne zasługi miał Andrzej z Faenza, franciszkanin z gałęzi obserwanckiej, który jako wędrowny kaznodzieja w latach 1488-1495 przyczynił się do założenia około dziesięciu banków, ułożył on statuty stanowiące wzór dla innych instytucji tego typu. W swej działalności dostosował zasady działania banków zastawnych opartych na wymianie pieniędzy do rzeczywistości biednych mieszkańców wiosek, którzy nie posiadając pieniędzy, jako przedmiotu dokonywanych transakcji używali zboża. Pierwszy znany bank zbożowy został założony w 1488 roku w Foligno w Umbrii.

Obok Braci Mniejszych z gałęzi obserwanckiej, którzy przyczynili się do powstania i rozwoju banków pobożnych w drugiej połowie XV wieku, w organizację tych instytucji charytatywno-społecznych aktywnie zaangażowali się kapucyni⁶. Łącząc przepowiadanie w ubogich wioskach, zagubionych w górach, ze znajdowaniem sposobów konkretnego przychodzenia ubogim z pomocą, kapucyni zakładali banki zbożowe mające zabezpieczyć pomoc materialną dla najuboższych. Tego typu działalnością zajmowali się Mateusz z Bascio⁷ oraz Bernardyn z Colpetrazzo⁸. W tej dziedzinie zasłużyli się też Jakub z Molfetta oraz Ludwik z Giovinazzo⁹. Do najbardziej znanych kapucyńskich propagatorów banków zbożowych należy św. Józef z Leonessy, który oddał się temu dziełu z ogromnym zapałem i ofiarnością¹⁰. Założył on wiele banków, które zapewniały ziarno na zasiew i chroniły przed wyzyskiem lichwiarzy.

W XVI wieku inicjatywa prowadzenia banków pobożnych, gromadzących zboże na zasiew i do konsumpcji, nabrała nowego wigoru z racji nakazu jej propagowania przez Sobór Trydencki. Podczas XXII sesji Soboru w dekre-

⁶ Por. A r s e n i o d' A s c o l i. *La predicazione dei Cappuccini nel Cinquecento in Italia*. Loreto 1956 s. 225.

⁷ M e l c h i o r a P o b l a d u r a. *Historia generalis Ordinis Fratrum Minorum Capuccinorum*. Cz. 1. Romae 1947 s. 274.

⁸ Por. F r a n c e s c o d a V i c e n z a. *Il P. Bernardino da Colpetrazzo e i Monti Frumentari*. „Italia Francescana” 2:1927 s. 131-137.

⁹ Por. I r i a r t e, jw. s. 306.

¹⁰ Por. M a u r i z i o d a C a r t o s i o. *San Giuseppe da Leonessa predicatore e apostolo sociale nell'Umbria e nell'Abruzzo (1556-1612)*. Roma: Gregoriana 1958 passim.

cie o reformie w rozdziale VIII i IX nakazano biskupom popieranie dzieł społecznych i instytucji samopomocowych. Ponieważ do wielu zapadłych w górach wsi włoskich nie sięgały możliwości działania biskupa, docierali tam kapucyni, którzy głosząc kazania inicjowali powstawanie banków zbożowych¹¹.

Rozkwit *monti di pietà* w szesnastym wieku był też zasługą wielu bractw religijnych, które w ramach działań charytatywnych zakładały dzieła społeczne mające na celu nie tylko rozdzielanie jałmużny, ale pomaganie biednym w dźwignięciu się z ubóstwa. Niekiedy działalność banków była wspierana przez rządzących. Takim przykładem była interwencja w promocji tych instytucji ze strony księcia Ferdynanda II w Abruzzo i Capitanata¹².

Powstawanie banków zastawnych o charakterze zbożowym dokonywało się zazwyczaj po przeprowadzonych kazaniach przez znanego kaznodzieję. Kapitałem początkowym było zboże lub też ofiary pieniężne zebrane podczas kwesty przez kaznodzieję lub towarzyszącego mu brata kwestarza. Instytucja banku pobożnego rzadko była dochodowa i trzeba było często uzupełniać kapitał. Dokonywano tego podczas zbiorów w okresie Wielkiego Tygodnia, w święto patronalne parafii oraz podczas święta patrona banku. Przyjmowano też ofiary w okresie zbioru plonów. Fundusz banków wzbogacały też zapisy testamentowe oraz dobrowolne ofiary bogatszych członków społeczności. Niekiedy zbiórki były zarządzane przez władze publiczne, które też przeznaczały na ten cel pewien procent z kar ściąganych za przestępstwa. Zdarzało się, że najpierw sam bank pożyczal jakąś sumę od pobożnej konfraterni, by potem w trakcie działalności zwrócić pożyczkę¹³. Do sumy kapitału początkowego nie wchodził zysk powstający z pobierania 5%, gdyż było to przeznaczone na utrzymanie instytucji.

¹¹ Por. O. E. D'A g o s t i n o. *L'Insegnamento morale nella predicazione popolare del post Concilio di Trento: Manoscritto autografo N° 6 „Fragmenta pro Quadragesima aliaque” di San Giuseppe da Leonessa (1556-1612)*. Romae: Alfonsianum 1997 s. 61-62; t e n ż e. *San Giuseppe da Leonessa (1556-1612). Contesto storico e predicazione*. Leonessa: Convento Cappuccini 1998 s. 38-40, 52-53.

¹² Por. S e n s i, jw. kol. 118.

¹³ Por. *Francesco da Soriano promuove la riforma del Monte di Pietà a Terni*. W: *I Frati Cappuccini. Documenti e testimonianze del primo secolo*. T. 2. Perugia: A cura di C. Cargnoni. Edizioni Frate Indovino 1988 s. 806.

III. PODSTAWY PRAWNE DZIAŁANIA BANKÓW

Podstawami prawnymi dla działania banków zastawnych były statuty układane przez ich założycieli. W tym zakresie istotny jest statut banku zastawnego w Perugii, służący za wzór dla innych tego typu instytucji. W zakresie statutów banków zbożowych największe zasługi ma Andrzej z Faenza, który jest autorem ustaleń prawnych założonych przez siebie banków w Foligno, Sulmona i w innych miejscowościach. Spośród kapucynów autorami statutów byli Bernardyn z Colpetrazzo oraz Hieronim z Forlì. Statuty ułożone przez Bernarda z Colpetrazzo zostały ustnie zatwierdzone przez papieża Klementa VIII¹⁴.

Statuty były dla banku zastawnego czymś bardzo podstawowym. Obejmowały one na początku swej treści prezentację motywów i okoliczności, w których powstawał bank. Następnym elementem było określenie sposobu zarządzania instytucją publiczną oraz opisywanie obowiązków urzędników w zakresie przechowywania dokumentów. Ukazywały też powinności organów kontrolnych. Najistotniejszym zadaniem statutów było jednak wskazanie na formę wzajemnych zobowiązań dotyczących powstawania i ustawiania zobowiązań w ramach kontraktu polegającego na pobieraniu zboża lub pieniędzy pod zastaw.

W skład rady nadzorczej banku zastawnego, mającej charakter zarządzający, wchodził zazwyczaj biskup diecezjalny, jeśli siedzibą była stolica diecezji, lub proboszcz, jeśli bank powstawał w małej osadzie lub wsi. Ponadto w radzie zasiadał gwardian klasztoru franciszkanów w danej miejscowości. W późniejszym okresie uczestnikami rady stawali się też gwardiani klasztoru kapucyńskiego w danym miejscu¹⁵. Obok różnych urzędników spełniających obowiązki pobierania zboża lub pieniędzy i jego przechowywania oraz dokonywania rachunków i transakcji, w radzie zasiadali przedstawiciele różnych grup środowiskowych społeczności lokalnej, którzy spełniali funkcję nadzorczą i opiniotwórczą.

Właściwi urzędnicy banków zbożowych, których było zazwyczaj dwóch, chociaż niekiedy spotyka się tylko jednego, w okresie od pierwszego października, aż do zakończenia terminu okresu siewu ziarna pożyczali zboże na zasiew. Czas tej pożyczki nazywano *esercizio di credito*. Natomiast w okresie

¹⁴ Melchiora Pobladura, jw. s. 275.

¹⁵ Por. Sensi, jw. kol. 118.

od pierwszego stycznia do czasu młocki, czyli zbiorów plonów, pożyczali zboże na cele konsumpcyjne (*prestito di consumo*). Pożyczanie odbywało się za pokwitowaniem na zasadzie przyjmowania jakichś przedmiotów pod zastaw i poręczenia żyrantów. Wartość przedmiotów zostawianych pod zastaw nie mogła być mniejsza niż jedna trzecia wartości pobieranego zboża¹⁶.

Założyciele banków pobożnych w pierwotnym okresie dążyli do wykluczenia pobierania procentu i składali obowiązek utrzymywania banku na barki władz miejskich. Było to powodem słabości nowo powstających instytucji bankowych i doprowadziło wiele z nich do upadku, gdyż urzędnicy miejscy nie zajmowali się sprawami banku. Następnym etapem rozwoju banków pobożnych było pobieranie umiarkowanego procentu. Św. Jakub z Marchii, biorący udział w redagowaniu statutów banku pobożnego w Aquila, kładł nacisk na konieczność pobierania umiarkowanego procentu.

W zakresie podstaw prawnych funkcjonowania banków pobożnych istniały ogromne kontrowersje dotyczące godziwości pobierania procentu z pożyczonej sumy lub rzeczy. Powstawały liczne publikacje na ten temat i następowało polaryzowanie stanowisk w zależności od przynależności do zakonu. Największymi przeciwnikami banków pobożnych byli dominikanie i augustianie, którzy oskarżali tę instytucję o uczestniczenie w procederze lichwy. I chociaż procent korzyści czerpanych przez banki był minimalny w porównaniu z pożyczkowymi instytucjami prowadzonymi przez Żydów, dominikanie i augustianie uważali działania banków pobożnych za niegodziwe.

Franciszkanie, zakładający te instytucje i doceniający zasługi banków w zaradzaniu ogromnej biedzie prostego ludu, bronili zasady pobierania procentu ze względów praktycznych przetrwania tych instytucji. Uciekając się do różnych ekspertyz i rozstrzygnięć uczonych w zakresie prawa kanonicznego i teologii moralnej dowodzono godziwości działania polegającego na korzystaniu z zysku pozwalającego na utrzymanie osób prowadzących dzieło. Po powstaniu we Florencji świeckiego banku w 1473 roku zorganizowano publiczną dysputę między dominikanami i franciszkanami toczoną w obecności księcia Wawrzyńca Medyceusza.

Spośród utworów ilustrujących dysputy teologiczne i społeczne na temat banków warto wymienić dzieło augustianina Mikołaja Baranio z Piacenza, który w utworze *De Monte impietatis*, powstałym w 1496 roku, w surowych słowach oskarża franciszkanów o sprzyjanie lichwie. Odpowiedzią na ten atak było dzieło franciszkanina, błogosławionego Bernarda z Bustis, zatytułowane

¹⁶ Por. P a g n i n i, jw. kol. 121.

Defensorium Montis Pietatis contra figmenta omnia aemulae falsitatis. Ostateczną decyzją przeważającą zwycięstwo stanowiska franciszkanów było orzeczenie Soboru Laterańskiego V w dekrete *Inter multiplices* z 4 maja 1515 roku, które usunęło przeszkody na drodze powstawania instytucji korzystających z wolnego przepływu pieniądza¹⁷

Banki zastawne w formie pobożnych stowarzyszeń, mających na celu śpieszenie z pomocą ubogim, były istotnym etapem na drodze chrześcijańskiej posługi miłosierdzia. Jej znaczącym rysem było nie tyle rozdawanie jałmużny, ile promowanie godności ludzi ubogich. Zapewniając ziarno na zasiew umożliwiano biedakom zapewnienie sobie przyszłości i wskazywano na konieczność podjęcia odpowiedzialności za swój los. Jednocześnie *monti di pietà* były wyrazem solidarności społecznej, która rodziła się z doświadczenia ubóstwa i konieczności przeżycia w trudnych sytuacjach powodowanych przez kataklizmy i klęski żywiołowe. Idea solidarności była też elementem scalającym lokalne społeczności w zorganizowaniu instytucji o charakterze spółdzielczym. Nie przypadkiem odrodzenie kas spółdzielczych w Polsce po okresie komunizmu było promowane przez Niezależny Samorządny Związek Zawodowy „Solidarność”

Zakładanie banków pobożnych przez wybitnych kaznodziejów, przyczyniających do się odnowy życia ewangelicznego, stanowi przykład społecznego zaangażowania franciszkanów, którzy w swoim przepowiadaniu nie poprzestawali na słowach, ale organizowali instytucje umacniające ducha miłości Boga i bliźniego. W zakresie odnowy wiary bardzo znacząca była praktyka nabożeństw czterdziestogodzinnych propagowana przez kapucyna Józefa z Ferno. Przyczyniając się do ożywienia kultu eucharystycznego, spowodowała też powstanie nowych okazji do głoszenia nauki katechizmu. Banki pobożne były znakiem praktycznej miłości bliźniego, która nie tylko uwrażliwiała na potrzeby innych ludzi, ale też ukazywała konkretne sposoby przychodzenia im z pomocą.

¹⁷ Por. tamże kol. 120-121.

BIBLIOGRAFIA

- A r s e n i o d A s c o l i: La predicazione dei Cappuccini nel Cinquecento in Italia. Loreto 1956.
- D'A g o s t i n o O. E.: L'Insegnamento morale nella predicazione popolare del post Concilio di Trento: Manoscritto autografo N° 6 „Fragmenta pro Quadragesima aliaque” di San Giuseppe da Leonessa (1556-1612). Romae: Alfonsianum 1997.
- D'A g o s t i n o O. E.: San Giuseppe da Leonessa (1556-1612). Contesto storico e predicazione. Leonessa 1998.
- F i a b i a n i G.: Gli Ebrei e il Monte di pietà in Ascoli. Rocca S. Casiano 1942.
- F r a n c e s c o d a V i c e n z a: Il P. Bernardino da Colpetrazzo e i Monti Frumentari. „Italia Francescana” 2:1927 s. 131-137.
- Francisco da Soriano promuove la riforma del Monte di Pietà a Terni. W: I Frati Cappuccini. Documenti e testimonianze del primo secolo. T. 2. A cura di C. Cargnoni. Perugia: Edizioni Frate Indovino 1988 s. 805-806.
- H o l z a p f e l H.: Die Anfänge der Montes Pietatis. München 1903.
- I r i a r t e L.: Historia franciszkanizmu. Tł. S. Kafel, A. Zębik, K. Kuklińska. Kraków: Bracia Mniejsi Kapucyni 1998.
- M a u r i z i o d a C a r t o s i o: San Giuseppe da Leonessa predicatore e apostolo sociale nell'Umbria e nell'Abruzzo (1556-1612). Roma: Gregoriana 1958.
- M e l c h i o r a P o b l a d u r a: Historia generalis Ordinis Fratrum Minorum Capuccinorum. Cz. 1. Romae 1947.
- P a g a n i G.: Monti di pietà. W: Dizionario degli Istituti di perfezione. T. 6. Red. G. Pelliccia, G. Rocca. Roma: Edizioni Paoline 1980 kol. 119-122.
- S e n s i M.: Monti frumentarii. W: Dizionario degli Istituti di perfezione. T. 6. Red. G. Pelliccia, G. Rocca. Roma: Edizioni Paoline 1980 kol. 115-119.

PAWN BANKS

S u m m a r y

The institution of pious banks, also called *monti di pietà* or *monti frumentarii*, that developed in the 15th and 16th centuries was an element of the Christian love of the neighbor. The essence of the pawn banks, or corn banks, consisted in lending various objects, corn or money at low interest. Franciscans, Observantines and Capuchins were especially active in establishing these mutual aid institutions. The initial capital was obtained from collection after a sermon calling for active love of the neighbor. Next, voluntary donations and testament legacies contributed to the capital.

Pawn banks had their statutes defining the way and range of giving loans and specifying the composition of the supervisory boards that included the bishop, the parish-priest, represen-

tatives of the municipal authorities and the guardian of the Franciscan or Capuchin order. The low interest was a reason for significant controversy in those times. Because of categorical condemnation of usury Franciscans were accused of favoring this activity. Only the intervention of Lateran Council V allowing reasonable interest resulted in cessation of intense disputes concerning this matter.

Translated by Tadeusz Karłowicz

Słowa kluczowe: banki, dzieła miłosierdzia, przepowiadanie, franciszkanie, historia teologii moralnej.

Key words: banks, works of mercy, preaching, Franciscans, history of moral theology.